

været ønskeligt med en lidt større sammenhæng mellem den historiske indledning og bogens portrætter og billedstof. For eksempel fremhæves i indledningen Stensballegård ved Horsens som et afgørende jysk barokbyggeri, men denne herregård får kun en kort separat omtale og er slet ikke afbildet. Krengerup på Fyn fremhæves såvel i indledningen som i den separate præsentation for sit avlsgårdsanlæg, men dette er slet ikke at se på billedet. I det hele taget er ingen af de avlsgårdsanlæg, der udpeges som eksempler på stordriftens gennemslagskraft i 1700-tallet, at se på noget billede.

Det hænger sammen med, at stadernes ejerhistorie og hovedbygningernes bygningshistorie er det, der er lagt mest vægt på. Det er også i orden, men mon ikke mange kunne have fundet anvendelse for lidt videre oplysninger om de skove, marker, bebyggelser og landsbyer, der hørte til godserne. Det ville i hvert fald have gjort det sjovere at gå på opdagelse i godsernes Danmark og de spor, det afsatte.

De enkelte præsentationer af herregårdene og slottene er præcise, og der er både humor og substans i de indlagte teksteksempler og illustrationer. Men mange steders historie synes at løbe ud engang i slutningen af 1700-tallet. Om tiden derefter er der ikke mange oplys-

ninger. 1800-tallet opfatter mange nok som en lidt kulturløs tid rundt på godserne. Helt i tråd hermed falder forfatterens gentagne nedrakning af den historiske stils byggerier, selvfølgelig med flere undtagelser. Den vil undertegnede da gerne dele, men kan ikke lade være med at spekulere på, hvornår oprejsningens time mon kommer til den. For skal den historiske stil gå gennem historien som en af de eneste stilarter, der aldrig kom til værdighed i eftertidens øjne?

Som det fremgår, stiller forfatteren sig ikke helt uden for sit stof. Hans meninger kommer frem flere gange. Blandt andet betegner han statens beslaglæggelse af det midtjyske gods Fussingø i 1946 som »et uretmæssigt overgreb« mod dets tyske ejere. Blandt andet i tilfældet Fussingø får bogens vægtning af hovedbygning og tidlig historie lidt slagside, for det hører med i billedet, at Skov- og Naturstyrelsen fra godsets avlsbygninger driver et velrenommeret økologisk landbrug ved siden af traditionel skovdrift.

Bogens billeder er overvejende taget af forfatteren selv, og de er ganske fremragende. Man får nærmest det indtryk, at det må have taget ham flere år at stå og vente på godt vejr ved alle optagelserne!

Søren Bitsch Christensen

SOCIAL- OG ØKONOMISK HISTORIE

Grethe Banggaard: *Til Gavn eller til Skade. Landbounderklassens vilkår under den kraftige befolkningstilvækst i perioden 1801-1845, belyst ved en undersøgelse af udvalgte fynske sogne.* (Landbohistorisk Selskab, 1998). 114 s., 148 kr.

Denne fremstilling tager i sit udgangspunkt sigte på at belyse et sparsomt belyst, men socialhistorisk centralt emne, nemlig husmandsstandens vilkår i perioden mellem udskiftningsreformerne og 1840'ernes husmandsbevægelse, dvs. ca. 1800-1840.

Forfatteren tager med afsæt i reformtidens og samtidens debat om befolkningsforøgelsens velsignelser eller katastrofale følger læseren med ind i tre udvalgte fynske sognes bebyggelsesudvikling samt deres underklasses husstandsstruktur og socialstruktur ca. 1800 til 1845.

Først påvises konsekvenserne af landboreformerne, specielt udskiftningen og den efterfølgende udstykningslovgivning, klart ud fra det kendte landsdækkende materiale, nemlig at Danmark med landboreformerne fik en meget stabil gårdbrugsstruktur, der specielt fra 1819 begrænsede udstykningsmulighederne stærkt, således at de personer, der udgjorde befolkningstilvæksten, og som ikke havde andre muligheder på dette tidspunkt såsom migration til byerne eller emigration, måtte tage til takke med at fæste jordløse huse eller husværelser og dernæst søge at skabe sig et udkomme som daglejere eller håndværkere.

Dernæst placeres de tre sogne typologisk på Fyn og i landssammenhæng, og vi præsenteres for resultaterne af forfatterens database, der ud fra folketællingerne 1834, 1840 og 1845 samt matriklen 1844 søger at koble husstandene i folketællingerne sammen med matrikelnumrene. Herefter inddrages supplerende materiale først og fremmest fra de kommunale fattigregnskaber og fattigskatsligningen, der her viser meget spændende udnyttelsesmuligheder med hensyn til at stedfæste specielt de umatrikulerede huse.

De tre udvalgte sogne repræsenterer et sogn, Lunde, med den matrikulerede jord i overvejende selveje samt beliggende i skovzone, et sogn, Mesinge, i overvejende grad fæste samt beliggende i kystzone, samt et sogn, Rønninge, der ejermæssigt er blandet og beliggende i slettezone.

Det er her et spørgsmål, om Grethe

Banggaard ikke vil for meget med sin begrænsede undersøgelse, der har til formål at undersøge, om der kan påvises en generel trend, som det kan lønne sig at følge op på landsbasis. Når der kun er tre sogne, burde der nok for at undgå sløring af resultaterne være fokuseret på enten ejerforholdene i samme geografiske zone eller tre geografiske zoner med samme ejerforhold. Banggaard koncentrerer sig da også senere hen om at diskutere forholdene i de tre sogne ud fra først og fremmest ejerforholdene, og her nås spændende resultater.

Da den foreliggende fremstilling ifølge forordet er et omarbejdet hovedfagsspeciale ved Odense Universitet, hvor det tungere metodiske stof i vidt omfang er udeladt, og hvor en del eksempler på menneskers liv og vilkår er indarbejdet, kan det dog ofte være svært at vurdere holdbarheden eller rimeligheden i en række af de detaljerede undersøgelser. Imidlertid har Banggaard i *Fortid og Nutid* 1997 udgivet en artikel om netop det metodiske i den foreliggende undersøgelse med titlen »Menneskelig springflod og kommunal økonomi«, som jeg kan anbefale læserne at konsultere. Selv med dette supplement er der dog visse forbehold at tage, f.eks. med hensyn til anvendelsen af Gr. Begtrup som statistisk kilde til udskiftningerne eller anvendelsen af de minorerede sognekort, der med dateringen ca. 1820 gengives for de tre udvalgte sognes vedkommende, men jo hvad bebyggelsen angår er en kopi af de enkelte udskiftningskorts oplysninger.

Generelt havde det også været ønskeligt med en sammenligning med gårdmandsstandens husstandsstørrelse og sammensætning, når man skal vurdere husmændenes familiestruktur.

Når disse forbehold er anført, skal det imidlertid også siges, at Banggaard med sine tabeller og eksempler til fulde får demonstreret, hvor vanskeligt det er at

få nøjagtigt hold på detaljerne vedrørende Danmarks underklasses vilkår selv for denne tidsmæssigt nære periode, ligesom hun til fulde får demonstreret, hvorledes godssystemets fæstestruktur dels hæmmede udparcellering og erhvervsmuligheder for en voksende befolkning, dels sikrede en vis ekstra social sikkerhed for de ældre fæstere også i husmandsklassen, mens selvejerne under landbrugskrise og kortere eller længerevarende sygdom måtte ty til fattighjælpen.

I så henseende bekræfter Banggaard Anders Vægter Nielsens undersøgelse af husmændenes vilkår i samme periode på Erholm-Søndergårde gods i Vestfyn, mens hun overbevisende påviser, at selvejergårdmændene i høj grad byggede lejehuse og tog indsidderne ind og dermed fik billig arbejdskraft. På den anden side må man jo nok sige, at havde de undladt dette, var den sociale og politiske situation vel blevet endnu mere eksplosiv end den manifesterede sociale uro i 1840'erne, men implikationerne for den interne migration berøres mærkværdigvis ikke generelt i afhandlingen.

Trods den arkivkyndige forfatters heuristiske opfindsomhed og kunnen må det dog siges, at fremstillingen er mere induktiv end deduktiv. Imidlertid er den i sin foreliggende, smukt illustrerede form en glimrende påvisning af de muligheder, der ligger i en kobling af lokale, regionale og landsdækkende kilder, når det gælder underklassens sociale historie i 1800-tallet.

Finn Stendal Pedersen

Harald Jørgensen: *Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse*. (Poul Kristensens Forlag, 1997). 156 s., 188 kr.

Den foreliggende bog behandler på en sober og meget grundig måde et historisk set væsentligt og centralt emne in-

den for børneforsorgen: Hvem skulle tage sig af og hvad skulle man gøre med de børn, der af den ene eller anden grund måtte fjernes fra deres hjem. Bogens opbygning er strengt kronologisk i tre hovedafsnit. Første afsnit tager sig af de første 100 år, andet afsnit behandler perioden fra sidst i 1930'erne frem til Bistandsloven i 1974, og sidste afsnit omhandler foreningens sidste år med afvikling og oprettelse af »Fonden af 1982«.

Første afsnit har hovedvægten i foreningens første 100 år, men giver en redegørelse for tiden før og dermed baggrunden for foreningens stiftelse med Frederik IV's fattiglov for det danske rige i 1708, hvor den offentlige fattigforsørgelse blev et statsforetagende. Foreningens ældste arkivmateriale er gået til, og uden de trykte årsberetninger ville det have været vanskeligt eller snarere umuligt at give en skildring af foreningens virke i perioden 1837-95. Først fra dette tidspunkt er der bevaret et endda meget omfattende arkivmateriale, som den efterfølgende fremstilling bygger på.

Selv om den valgte fremstillingsform er kronologisk fremadskridende, er der på ingen måde tale om en tør eller livløs fremstilling. Alle væsentlige personer af betydning for foreningens virke bliver præsenteret med en kort levnedskarakteristik, og flere gange bliver der refereret til børnene og deres livsforløb, før de kom under foreningens vinger. Alt dette sker i anonymiseret form, men med en kildeangivelse, der gør det muligt at efterprøve de fremdragne eksempler. Har man bare enkelte gange set materiale om forsømte børn, vil man kunne nikke genkendende til de eksempler, der beskrives i bogen.

Kredsen bag foreningen var politirettens assessorer, der i deres daglige virke mødte de ulykkelige børn, der blev dømt for forskellige forseelser. I de